

JOSEF POKŠTEFL

K ROZPORŮM MEZI „REÁLNĚ-SOCIALISTICKOU“ A MEZINÁRODNÍ ÚPRAVOU LIDSKÝCH PRÁV

Tato stať je součástí obsáhlé práce, kterou autor napsal v emigraci v letech 1986—87 se záměrem zhodnotit čs. normalizační právní teorii a praxi dotýkající se otázky lidských a občanských práv v Československu a konfrontoval ji s dokumenty mezinárodní ochrany lidských práv. Jsme přesvědčeni, že by odborná i širší veřejnost měla být seznamována s úsilím těch autorů, kteří v minulých letech přicházeli s kritickou analýzou nedemokratických ideologických koncepcí lidských a občanských práv a jejich nepřipustných aplikačních postupů mocenskými orgány před listopadem 1989. I dnes se musíme vracet k rozboru dřívější situace ve sféře lidských a občanských práv a každá teoretická práce věnovaná tomuto tématu má pro nás více než pouhý historický význam. Urychlené uveřejnění příspěvku dr. Josefa Pokštefla již v tomto čísle AUC spolu se specializovanými náměty z mezinárodního práva soukromého má proto jistě svoje plné opodstatnění.

Redakční rada

ÚVODEM

Předkládaná studie je závěrečnou částí rozsáhlejší práce (506 stran), kterou autor s názvem „Teorie a praxe lidských práv v Československu“ za podpory Deutsche Forschungsgesellschaft v letech 1985 až 1988 vypracoval.

V úvodní části celkové práce se autor zabývá mezinárodněprávní problematikou lidských práv, analyzuje závaznost Mezinárodních paktů o lidských právech pro Československo včetně problematiky jejich transformace a nastiňuje rozpory mezi mezinárodní úpravou lidských práv a československou ústavní a podústavní úpravou. Těžiště práce však spočívá v analýze právní a především soudní praxe v letech konsolidace, která se dotýká lidských práv v oblastech svobody projevu — trestné činy pobuřování, podvracení, útok na veřejného činitele a j. — svobody společenství a shromažďovací, náboženské svobody — trestné činy maření státního do-

zoru nad církvemi — svobody cestování, principu rovnosti v oblasti vzdělání a zaměstnání, rovného přístupu k veřejným funkcím a tvorbě politické vůle.

Opíraje se o relevantní právní materiály v podobě rozsudků, obžalob apod. demonstruje autor na desítkách případů, veřejně dostupných především prostřednictvím VONSU, rozpor mezi mezinárodními závazky Československa, vyplývajícími z Mezinárodních paktů o lidských právech a čl. správní a justiční praxí.

Ve třetí, závěrečné části, kterou čtenářům předkládáme, pak kriticky hodnotí apologetické argumenty čl. právní doktríny v jejím obhajování jak normativní, tak správní a justiční praxe. Autorova práce se stala v důsledku chodu událostí prací historickou, i když její záměr byl nanejvýš aktuální. Je to jeden z mála případů, kdy autor je smířen s tím, že se jeho práce stala v podstatě zbytečnou.

Bez ohledu na rozpory mezi úpravou lidských práv v československém právním řádu a Mezinárodních paktech o lidských právech, obsahuje zpráva, kterou Československo předložilo Výboru pro lidská práva Spojených národů v červnu 1977, toto tvrzení:

„Práva, která jsou obsažena v člancích 1—27 Paktu jsou v Československé socialistické republice garantována ústavou z 11. července 1960 — ústavní zákon č. 100/1960 Sb. — a dalšími ústavními a jinými zákony, která zajišťují občanská a politická práva občanů často ve větším rozsahu, než to požaduje smlouva. Tato práva jsou důsledně respektována v právní a politické praxi, která je v naprostém souladu se smlouvou, a v některých případech je daleko výhodnější, než se v uvedené smlouvě předpokládá.“¹⁾

Stejný postoj zaujímá prakticky veškerá československá právní věda. Socialistické právo „celkově zajišťuje osobní a politická práva na úrovni nesrovnatelně vyšší, než jakou představuje standard vyjádřený v mezinárodním paktu“ tvrdí autoři v Tvorbě v roce 1977. Z toho vyvozují, že pro zdokonalení československé právní úpravy pakt může mít „jen úzce dílčí význam, který se netýká žádné ze zásadnějších otázek širší praktické důležitosti“.²⁾

Československá právní věda se ve svých postojích opírá o tzv. socialistickou koncepci lidských práv. Tato koncepce obsahuje celou škálu výpovědí, které sahají od uznání určitých společných základů lidských práv v obou společenských systémech až po odmítnutí tzv. buržoazní koncepce lidských práv jako možné základny pro uplatnění Paktů o lidských právech.

¹⁾ Dok. CCPR/C (1) Add. 12 — 12. June 1977.

²⁾ J. Boguszak—J. Mechl: K mezinárodní úpravě lidských práv, Tvorba 30/1977.

ODMÍTNUTÍ UNIFIKAČNÍHO DOSAHU PAKTŮ O LIDSKÝCH PRÁVECH

Československá právní věda odmítá — v souladu s právní vědou ostatních států reálného socialismu — myšlenku, že Pakty o lidských právech mají za cíl unifikaci příslušných právních norem v jednotlivých státech.³⁾

„Mezinárodní právní normy v oblasti lidských práv nesledují a ani nemohou sledovat cíl provádět unifikaci vnitrostátních právních norem příslušných smluvních států“, objasňuje tuto myšlenku O. Kunz. „Sledují pouze cíl zavázat státy navzájem k tomu, aby respektovaly, a ve svém vnitřním právu realizovaly základní práva a povinnosti člověka na úrovni standardu přijatelném pro většinu z nich“.⁴⁾

Stejný postoj nalézáme i v příspěvku, uvedeném výše (viz pozn. 2), ve kterém se praví, že pakt shrnuje a vyjadřuje všechny ty znaky osobních a politických práv, které lze formulovat jako obecné a které tedy mohou být společně upravám v různých státech bez rozdílu společenského zřízení. „Ustanovení paktu ve svém celku představují nejmenší míru požadavků na úpravu těchto práv — minimální standard“.⁵⁾

Podle M. Potočného obsahují Pakty o lidských právech jednotlivá práva a svobody jednotlivců, která jsou přesně právně formulovaná a sice ve formě, která je přijatelná pro všechny státy. Podle jeho názoru se jedná o „společný minimální standard lidských práv, na kterém se shodly socialistické, kapitalistické a neangažované státy“.⁶⁾

Pokud se týká právní základny tohoto minimálního standardu, vychází řada autorů z předpokladu, že příslušné pojmy mají „demokratický smysl, přijatelný pro oba společenské systémy“.⁷⁾ Přes zcela rozdílnou podstatu socialistické a buržoazní demokracie existuje „všeobecný pojem demokracie a všeobecně-demokratický pojem lidských práv“.⁸⁾

I když část socialistické právní doktríny — včetně doktríny československé — uznává, že právním základem mezinárodního minimálního standardu je všeobecný pojem demokracie, přesto neuznává žádný unifikující dosah této skutečnosti.

Pakt o občanských a politických právech obsahuje údajně optimální formulaci osobních a politických práv a svobod, jakou je možno za dané situace dosáhnout mezi státy s rozdílnými hospodářskými a společenskými

³⁾ Výjimku viz *Outrata VI. v Bulletin de droit tchecoslovaque 1967, str. 340.*

⁴⁾ 30 let všeobecné deklarace lidských práv, Praha 1979, str. 134.

⁵⁾ Viz pozn. 2, str. 17.

⁶⁾ *Mezinárodní právo veřejné, Praha 1978, str. 209.*

⁷⁾ *Srnská M., Právník 10/1977, str. 920.*

⁸⁾ *Tunkin G. I.: Völkerrechtstheorie, Berlín 1972, str. 108.*

systemy. „Jde o formulace do té míry abstraktní, aby umožňovaly upravovat tato práva v jednotlivých státech v souladu s paktem způsobem, jaký odpovídá podmínkám a poměrům konkrétní země.“⁹⁾

Podle O. Kunze jedná se o úpravu, která vyjadřuje nejobecnější rysy právní regulace a je přijatelná jak pro kapitalistické, tak pro socialistické státy. Tyto mezinárodněprávní normy a v těchto normách obsažené pojmy mají — podle jeho mínění — v různých státech různý obsah a různý význam, podle toho, o jaký stát a o jaký společenský a státní systém se jedná. To platí např. u pojmu práva na práci, spravedlnosti, veřejného pořádku apod. „Výklad těchto pojmů, které mají vyloženě třídní povahu, je rozdílný“.¹⁰⁾

V článku „K mezinárodní úpravě lidských práv“ vypočítávají jeho autoři omezující výhrady, které jednotlivé články Paktů o lidských právech obsahují a uvádějí: „Konkrétní smysl, náplň a funkce uvedených abstraktních pojmů se přirozeně nutně rozcházejí v zemích s rozdílným společenským zřízením. Záleží na tom, jaká je podstata veřejného pořádku, jaké jsou podmínky a vztahy společnosti, jejíž bezpečnost se má hájit, jaká je morálka, která se má chránit. Všechny tyto kategorie mají v dané skutečnosti určitý třídní obsah“.¹¹⁾

Z toho podle nich vyplývá, že v důsledku tohoto rozdílného třídního obsahu, interpretace lidských práv, jak jsou stanovena v Paktech o lidských právech, musí být rozdílná. Tato téze je v podstatě zastávána veškerou socialistickou právní vědou.

Z toho činěné závěry jsou ovšem v jednotlivostech rozdílné. Část socialistické právní vědy zastává názor, že takováto rozdílná interpretace je legitimní, i když pochopitelně obsahovou kvalitu tzv. buržoazní koncepce lidských práv snižují. Tak např. podle M. Srnské objevují se v mezinárodních dokumentech o lidských právech pojmy jako např. svoboda, rovnost, spravedlnost, společenský pokrok, jejichž základ je v socialistické a kapitalistické společnosti rozdílný.

Při jednáních o formulaci společné vůle byli si představitelé států s rozdílným společenským zřízením údajně vědomi toho, že výklad těchto kategorií, majících třídní charakter, je ve státech rozdílných typů rozdílný a „při dohadování vědomě přikládali těmto pojmům obecně demokratický smysl, přijatelný pro oba společenské systémy“.¹²⁾

V této souvislosti uvádí autorka například interpretaci práva na práci. Podle ní je podstata práva na práci zcela rozdílná v socialistickém státě na

⁹⁾ Viz pozn. 2, str. 14.

¹⁰⁾ Viz pozn. 4, str. 133.

¹¹⁾ Viz pozn. 2; obdobně Tunkin cit. pramen str. 109; Lopatka v Panstvo i právo 1/1976, str. 410.

¹²⁾ Právník 11/1981, str. 920.

straně jedné a v kapitalistickém státě na straně druhé. Avšak „v konkrétním případě oba státy plní své závazky podle paktu“.

Obdobně by bylo možno posuzovat např. právo na odborové organizování. Podle ní je úloha odborů v buržoazním politickém systému zcela jiná než v socialistickém státě. Autorka dochází k závěru, že „obecně demokratické principy a normy, vyjádřené v mezinárodních dokumentech mají být uskutečňovány ve vnitrostátním právním řádu jednotlivých států v souladu s jejich hospodářským a společenským zřízením“.¹³⁾

ODMÍTNUTÍ PŘIROZENOPRÁVNÍHO POJETÍ LIDSKÝCH PRÁV

Rozdílná koncepcie lidských práv v zemích reálného socialismu je odůvodňována různým právně-filosofickým případně právně-sociologickým pojetím postavení jednotlivce ve společnosti.

V právní doktríně západních států existují dvě zásadní pojetí lidských práv — jednak přirozenoprávní a jednak právně-positivistické. První pojetí, z kterého vychází právní úprava vztahu mezi jedincem a státem především v ranných ústavách buržoazních států, považuje všechny lidi od přírody stejným způsobem svobodné a nezávislé. Tito jedinci mají určitá vrozená práva, která jsou nedotknutelná a nezadatelná. Tato práva stojí nad státem a nad pozitivním právním řádem.

Právně-positivistická teorie vychází opět z toho, že každé subjektivní právo předpokládá existenci právního řádu, který je vytvořil, který je uznává a chrání. Vně státního právního řádu nemůže existovat žádné právo.

Právní doktrína států reálného socialismu při vytyčení svého postavení obrací se jak proti přirozenoprávní tak proti právně-positivistické koncepci lidských práv. „Marxisticko-leninská teorie odmítá abstraktní, idealistické přirozenoprávní pojetí občanských práv, které odvozuje občanská práva z lidské přirozenosti, z lidského rozumu“ uvádí např. S. Zdobinský. „Negativní stanovisko zaujímá též k pozitivistickým teoriím, podle kterých občanská práva jsou výtvorem, darem státu, kterými stát omezuje svou svrchovanost. Marxisticko-leninská teorie vychází jednoznačně z toho, že práva, svobody a povinnosti občanů jsou determinovány společenským zřízením, především ekonomickým a politickým systémem společnosti. Ob-

¹³⁾ Tamtéž, str. 927.

čanská práva jsou sice součástí politické nadstavby, ale jejich podstata a rozsah jsou reflexí ekonomického základu společnosti“.¹⁴⁾

Podle této koncepce jsou lidská práva chápána jako historicky určený vztah člověka ke společnosti v níž žije, jako vyjádření jeho místa a postavení v této společnosti a zároveň jako projev třídní a sociální podstaty této společnosti.¹⁵⁾

V právní doktríně států reálného socialismu nacházíme výpovědi, které sice neopouštějí zásadní tézi, že postavení jednotlivce je determinováno společenským zřízením, avšak zároveň soudí, že určitá práva, vyplývající z postavení jedince v této společnosti, jsou „nezadatelná a nedotknutelná morálně politická práva a svobody“.¹⁶⁾

W. S. Kartaškin výslovně tvrdí, že „ústava sovětského státu neodmítá doktrínu přirozených a nezadatelných lidských práv“. Vychází ovšem z toho, že lidská práva „jsou závislá na materiálních podmínkách života společnosti a že jejich reálný obsah, záruka jejich realizace jsou nakonec určeny sociálně-ekonomickým zřízením státu“.¹⁷⁾

Ještě důslednější názor v tomto smyslu nalézáme v československé právní doktríně v období Pražského jara, ve které ústavní základní práva a svobody jsou charakterizovány jako nadpozitivní a suprakonstitutivní práva.¹⁸⁾

V právní doktríně států reálného socialismu narážíme ovšem na opačnou tendenci, popírající v podstatě jakýkoliv obecně platný charakter lidských práv. Například podle H. Klennera „se vědecká koncepce lidských práv, která přiměřeně reflektuje probíhající společenské procesy, zakládá nikoli na ominosních hodnotách, nýbrž na materiálních zájmech dělnické třídy“. Nemůže se jednat o to, že lidská práva jsou taková práva, která přísluší všem lidem, v každé době a za každé situace. Takováto práva existují ve fantazii, nikoli ve skutečnosti. A také neexistuje seberealizace lidských práv. „Seberealizace lidských práv se nazývá třídní boj“.¹⁹⁾

Souhrnně je možno říci, že převládající právně-teoretická doktrína států reálného socialismu včetně doktríny československé odmítá přirozené právní koncepci lidských práv a právní postavení jednotlivce činí v podstatě závislým na příslušném politickém systému, ve kterém žije.

¹⁴⁾ Zdobinský St. v 30 let všeobecné deklarace lidských práv, str. 72.

¹⁵⁾ Tamtéž, str. 6.

¹⁶⁾ Nedbajko: Mezinárodní ochrana lidských práv, Ježegodnik meždunarodnogo prava 1968, str. 31; Svobody a lidská práva v sovětském státu, Saratov 1974, str. 37.

¹⁷⁾ Kartaškin: Lidská práva v ústavě Sovětského svazu, Meždunarodnaja žizň 1/1978, str. 20.

¹⁸⁾ Podrobněji viz Pokštefl Josef: Der soziale Wandel in der ČSSR und sein Reflex auf das politische und Verfassungssystem, Marburg, 1984.

¹⁹⁾ Klenner H. v Einheit 9/1977, str. 1042; podobně tamtéž 2/1977, str. 159.

ROZDÍLNÉ POJETÍ VZTAHU MEZI INDIVIDUÁLNÍM A SPOLEČENSKÝM ZÁJMEM

Další komponentou, na které je založena koncepce lidských práv států reálného socialismu, je pojetí vztahu mezi individuálním a společenským zájmem. Úprava vztahů občana ke státu a ke společnosti vychází ze zásadní jednoty společenských a individuálních zájmů. Tento vztah je výrazně formulován v již vzpomenutém článku 19 československé ústavy, ve kterém se říká, že „ve společnosti pracujících, ve které je odstraněno vykořisťování člověka člověkem, jsou rozvoj a zájmy každého jejího příslušníka v souladu s rozvojem a zájmy celé společnosti.“ Podle tohoto článku může jednotlivec dospět „k uplatnění svých oprávněných zájmů jen aktivní účastí na rozvoji celé společnosti“.

V učebnici československého státního práva jsou uvedené normy interpretovány tímto způsobem: „Aktivní, pozitivní poměr občana ke společnosti — to je základní praemisa ve vztahu občana a státu. Čím bohatší je stát a společnost, tím lépe se mohou rozvinout a uplatnit všechny zájmy a potřeby občana. Proto za socialismu vystupují zájmy jednotlivce v dialektické jednotě a sice nezávisle na tom, že i v socialismu může dojít k zájmovým konfliktům mezi občanem a společností, který se projevuje jako konflikt mezi občanem a státem. Překážkou harmonického souladu individuálních a společenských zájmů — autor neuvádí žádnou další překážku — je nedostatečný stupeň uvědomělosti, kázně, morálních zásad a odpovědnosti jednotlivce“ — tzn. subjektivní faktor společenských vztahů.²⁰⁾

Je třeba přiznat, že koncepce totální jednoty individuálních a celospolečenských zájmů tak, jak byla hlášána v padesátých letech, se v československé právní teorii i v právní doktríně prakticky nevyskytuje. Rozdílný přístup v této otázce se pak manifestuje pouze v tom, zda příslušný autor akcentuje při kvalifikování rozpornosti individuálního a celospolečenského zájmu subjektivní faktory — tj. tzv. falešné vědomí — nebo zda vidí hlavní příčinu rozpornosti těchto zájmů v objektivně existujících rozporných aspektech východoevropské společnosti. Tato rozporná interpretace příčin rozporů mezi individuálním a celospolečenským zájmem však nic nemění na skutečnosti, která je vyjádřena v příslušné československé ústavní normě: Individuální zájem je realizovatelný pouze formou aktivní účasti na plnění zájmu celospolečenského. Jedině takový zájem je legitimní, který je v souladu se zájmem celospolečenským. Tzn., že nejen takové individuální zájmy jsou nelegitimní, které jsou v rozporu s celospolečenským zájmem, ale i takové, které jsou vůči němu neutrální.

²⁰⁾ Zdobinský S. a j.: Státní právo ČSSR, Praha 1985, str. 116.

Převládající formou vztahu individuálního zájmu vůči zájmu celospolečenskému je vztah jedince vůči státu. Při určitých právech, která můžeme charakterizovat jako klasická politická a osobní práva a svobody, se jedná podle panujícího západního pojetí o ochranu člověka před ohrožením ze strany státu a společnosti, které působí na individuum nebo na menší, slabší společenství. Takováto práva jsou v takovémto pojetí chápána jako „obránná“ práva, vytvářející pro jednání jedince větší či menší „bezstátní“ prostor.

Podobné pojetí je československou státní doktrínou pochopitelně odmítáno. Z chápání vztahu individuálního a celospolečenského zájmu, jako vztahu v zásadě souladného, vyplývá, že na takovémto principiálním souladu je založen i vztah jedinec-stát.

„Za socialismu není postavení občana a státu ve vzájemném protikladu“, prohlašuje například F. Koranda. „Nemusí být proto vytvářeny žádné bariéry pro tzv. ochranu občana před státní mocí, ani zájmové sféry občanů izolované od zájmových sfér státu a podobně. V podmínkách socialismu ztrácí ochrana občana před státem jako politickou mocí smysl, neboť jde o jeho stát, o socialistický stát, který zabezpečuje jeho práva, zájmy a potřeby“.²¹⁾

Podle zmíněné učebnice státního práva existuje objektivní shoda státních a osobních základních zájmů — jednota základních životních cílů státu a občana. Přitom státu připadá aktivní role: poskytuje všestrannou pomoc pro rozvoj svobody osobnosti, určuje sféru osobní autonomie, rozvíjí schopnosti lidí a usiluje uspokojit co možná nejlépe jak materiální, tak kulturní potřeby občana.²²⁾

Od tohoto pojetí vzájemného souladu mezi státní sférou a osobní sférou je pak už pouze malý krok k pojetí, podle kterého nikoliv vytlačování státu, zužování státní sféry, ale posilování státu přináší větší rozsah lidských práv. „Jestliže socialistický stát a společnost reálně garantují lidská práva“, odůvodňuje toto pojetí J. Grospič, „pak posilování socialistického státu, rozvíjení socialistické společnosti, vytváří podmínky pro plnější uplatňování občanských práv a rozvoj individuálních schopností jednotlivce“.²³⁾

V československé právní doktríně, případně v doktríně dalších států reálného socialismu nalezneme samozřejmě také přístupy, které se blíží západnímu pojetí. V československé doktríně se objevují v období druhé poloviny šedesátých let. Československá právní doktrína si kladla tenkrát otázku „jak vymezit právem soukromou sféru občana, kde položit hráz mocenskému působení státu na člověka“.²⁴⁾

²¹⁾ Tamtéž jako pozn. 4, str. 72.

²²⁾ Tamtéž str. 143—144.

²³⁾ Grospič J.—Blahož J.: Právník 7/1981, str. 406.

²⁴⁾ Mlynář Z.: Stát a člověk, Praha 1964, str. 31.

Cílem obrodného procesu v roce 1968 v této oblasti mělo být vytvoření autonomních sfér působnosti občana a to ať už jako jednotlivce či jako společenské skupiny.²⁵⁾

Takového názory se vyskytují i v doktríně jiných východoevropských států. Tak např. W. A. Patjulin chápe pod pojmem osobní svobody chráněnou svobodu sféry individuálního života ve smyslu komplexu vztahů, které odrážejí příslušné hranice vnějšího vměšování. Povinností státu je zdržet se určitého jednání, tzn. nevměšovat se do oblasti, která leží mimo sféru povinností občana vůči státu. Úkolem státu a společnosti je chránit tuto oblast před porušováním zvenčí.²⁶⁾

Toto pojetí vyplývá i z definice lidských práv, jak je formuloval maďarský autor Imre Szabó. Podle něho „lidská práva jsou pojmem ústavního práva a práva mezinárodního, jejichž účelem je institucionalizovaným způsobem chránit právo jednotlivce proti excesům moci, spáchaným orgány státu a zároveň zlepšovat stav podmínek lidského života jakož i všestranný rozvoj lidské osobnosti“.²⁷⁾

Předcházejícím výkladem nemá být vyvolán dojem, že československá právní doktrína chápe identitu státních a osobních zájmů v jejich totalitě. To by odporovalo pojetí ústavních svobod. „Vymezením ústavních svobod jsou vytyčeny hranice“, praví se ve zmíněné učebnici státního práva, „ve kterých může občan jednat svobodně a samostatně, přičemž stát a ostatní občané mají upustit od jakýchkoliv zásahů do vyznačené sféry nedotknutelnosti jedince“.²⁸⁾

Souhrnně je možno říci, že v současné československé právní doktríně jednoznačně převládá stanovisko, odmítající vztah mezi jednotlivcem a státem jako vztah dvou autonomních sfér a tím také odmítající příslušná lidská práva jako „obránná“ práva.

KORELACE MEZI PRÁVY A POVINNOSTMI JEDNOTLIVCE

Logickým prodloužením konstrukce vztahu individuálního a celospolečenského zájmu, vztahu jedince a státu, je chápání vztahu mezi právy a povinnostmi, vyplývajícími z lidských práv. V rozporu s klasic-

²⁵⁾ Peška P. v Právník 1966, str. 407 a n.

²⁶⁾ Luchterhand O.: Entwicklung und Schwerpunkte der sowjetischen Grundsatzdiskussion, Bericht des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und int. Studien 54/1977, str. 34.

²⁷⁾ Szabó I.: Fondements historiques et developement des droits de l'homme v Les dimensions int. des droits de l'homme, UNESCO, Paris 1978.

²⁸⁾ Viz pozn. 20, str. 136.

kým pojetím, podle kterého korelátém subjektivního nároku jednotlivce je povinnost státu příslušné právo garantovat, vystupuje československá doktrína s pojetím, podle kterého existuje jakási dialektická vazba mezi základními povinnostmi a základními právy. Tzn., že občan je subjektem jak práv, tak povinností. Jako ilustrace tohoto tvrzení se uvádí klasický příklad, podle něhož právu na práci odpovídá povinnost pracovat. „Proto je práce ve prospěch celku přední povinností“ praví se v čl. 19 ústavy, „a právo na práci předním právem každého občana“.

Tato a některé jiné formulace československé ústavy vedou československou právní doktrínu k závěru, že existuje mezi právy a povinnostmi dialektická jednota. „V socialistické společnosti neexistuje — vzhledem k její změněné sociálně-třídní struktuře“ píše např. J. Grospič, „protiklad mezi právy a povinnostmi občana, jaký vyznačuje tyto vztahy v kapitalistickém systému. Práva a povinnosti charakterizující postavení jednotlivce jako člena socialistického společenství, jako občana socialistického státu, se vyjadřují i tím, že právům občanů odpovídají jejich povinnosti, že rubem využívání občanských práv je plnění povinnosti vůči společnosti a státu. Práva občanů nemohou existovat bez jeho protějšku, to je stanovení závazků člověka vůči celku“.²⁹⁾

V československé právní literatuře se tato téze vyskytuje obvykle v této obecné formě, která neumožňuje žádné bližší právní upřesnění tohoto vzájemného vztahu mezi právy a povinnostmi. Pokud vycházíme z toho, že ústavní práva a povinnosti jsou v československé doktríně chápány jako „bezprostředně platné normy, které jsou zpravidla dále konkretizovány v běžném zákonodárství a zabezpečené celým systémem ekonomických, politických a ideologických právních záruk“^{,30)} pak se nabízí závěr, že mezi státem — státním orgánem — a občanem existuje právní poměr s odpovídajícími právy a povinnostmi, že korelátém ústavních práv občanů je povinnost nečinností nebo jednáním tato práva zajistit. Takovéto pojetí můžeme najít i v doktríně jiných států reálného socialismu.³¹⁾

Tento závěr nám ovšem nezodpovídá otázku, v čem spočívá podstata oné dialektické jednoty mezi právy a povinnostmi v československém ústavním řádu. Při bližším zkoumání jednotlivých práv a povinností vztah bezprostřední korelace nalézáme pouze u práva na práci. Vztah určité obecné vzájemnosti existuje u některých sociálních práv (např. důchodové pojištění), avšak u práv, která je možné shrnout pod pojem status negativus,

²⁹⁾ Grospič J.: Politické a státní zřízení ČSSR, Praha 1973, str. 59.

³⁰⁾ Zdobinský S., cit. pramen str. 79.

³¹⁾ Viz Brunner G.: Die sozialistische Grundrechtskonzeption im Lichte der UN-Menschenrechtskonventionen v Die Ausübung staatlicher Gewalt in Ost und West, Heidelberg 1978, str. 74.

nelze žádný podobný vztah konstruovat. Jakou povinnost je možno vytýčit jako korelát k právu na život, ke svobodě vyznání, ke svobodě cestování atd.? Určité východisko nabízí názor, který vyslovil E. Kučera v souvislosti s analýzou sovětské ústavy, který je možno aplikovat i na ústavní poměry československé. Podle něho dialektickou jednotu práv a svobod je nutno chápat v tom smyslu, že jejich přímá vazba existuje pouze mezi právem na práci a povinností pracovat. V ostatních případech jde „o vazby závislosti v komplexní rovině“, tj. že využívání práv a svobod je neoddělitelné od plnění občanských povinností, od respektování společenského řádu a socialistické disciplíny.³²⁾

V právní doktríně východoevropských států najdeme ještě jinou interpretaci dialektické jednoty mezi právy a povinnostmi, která se projevuje především v tom, jak je chápáno stírání rozdílu mezi právy a povinnostmi. Podle prvního námi analyzovaného pojetí dojde k postupnému mizení rozdílu mezi právy a povinnostmi tím způsobem, že tyto povinnosti budou v budoucnosti stále více dobrovolně — s vědomím jejich významu pro společnost a prostřednictvím společnosti i pro občana samého — plněny.³³⁾ Podstatně odlišné pojetí stírání rozdílu mezi ústavními právy a povinnostmi nalézáme např. v oficiálním komentáři k východoněmecké ústavě z roku 1968, ve kterém se praví: „Z rozsáhlých práv, která zajišťuje občanovi socialistická ústava, vyplývá pro něho závazek, aktivně tato práva využít a tím přispět k posílení socialistického státu, k rozhojnění společenského bohatství, k vyššímu rozvoji společnosti. Socialistická základní práva zahrnují závazek je aktivně využít“.³⁴⁾

V této souvislosti je třeba poznamenat, že toto pojetí není převažujícím pojetím ani v československé právní doktríně, ani v doktríně jiných států reálného socialismu.

ODMÍTNUTÍ SPOLEČNÉ PRÁVNÍ ZÁKLADNY PRO ÚPRAVU LIDSKÝCH PRÁV ODMÍTNUTÍ KONCEPCE MINIMÁLNÍHO STANDARDU

Určitá část socialistické právní doktríny, včetně doktríny československé, dospívá k závěrům daleko jednoznačnějším. Podle tohoto dogmatického proudu neexistuje žádná všeobecná společná právní základna obou koncepcí lidských práv, tyto dvě koncepce jsou vůči sobě v nesmiřitelném protikladu.

³²⁾ Kučera E. v *Socialistická zákonost* 1/1978, str. 73.

³³⁾ *Ústavní právo ČSSR*, Praha 1965, str. 218.

³⁴⁾ Sorgenicht K.—Weichelt W.—Riemann T.—Semmler H. S.: *Verfassung der DDR* 1969, Bd. II. str. 13.

Jedním z teoretických aspektů tohoto pojetí je odmítání názoru, že v důsledku různých mezinárodních dokumentů o lidských právech bylo dosaženo určitého obecně přijatelného minimálního standardu lidských práv. Podle J. Blahože „nejde zdaleka rozsahem a pojetím lidských práv o minimum, ale o určitý stupeň možné shody mezi koncepcemi lidských práv v současném světě“. Podle něj obecně přijatelný standard lidských práv si zdaleka nelze představovat jako částečně se překrývající plochu dvou nebo několika různých kruhů, jak to bývá někdy znázorňováno v politologické literatuře na Západě. Taková představa by podle něho byla představou mechanickou a skutečně by navozovala myšlenku dohodnutého minima lidských práv. Teoreticky obecně přijatelný standard lidských práv by měl zahrnovat styčné rysy pokud možno co nejširší škály institutů lidských práv. V kategorii osobních práv, zejména nejzávažnějších z nich, jako je právo na život, důstojnost člověka a jeho osobní integrita, kde se působení konkrétního typu společenského systému projevuje zprostředkovaně, uznává autor možnost dosažení určité míry obecného konsensu. V kategorii práv politických a v kategorii práv hospodářských a sociálně-kulturních, kde tento vliv je bezprostřední, možnost dosažení určitého konsensu autor však popírá.³⁵⁾

J. Grospič vystupuje taktéž proti názorům, které — podle něho — tvrdí, že existuje pouze jediné, objektivní, nadtřídní pojetí občanských práv. Poukazuje na to, že existují zásadní koncepční rozdíly mezi pojetím občanských práv a svobod a vůbec mezi pojetím celkového postavení občana ve společnosti socialistické a společnosti kapitalistické. Podle jeho názoru je třeba „prokázat zásadní protikladnost, nesmiřitelnost a neslučitelnost buržoazního a socialistického pojetí občanských práv a svobod a postavení občana ve společnosti“.³⁶⁾ Takovéto inkongruentní pojetí vztahu mezi právem států reálného socialismu a právem západních zemí, nalézáme především ve východoněmecké právní doktríně. Převládají v ní názory, že pro charakteristiku lidských práv v socialismu, pro určení jejich podstaty a obsahu nelze brát jako východisko tradiční buržoazní pojem lidských práv. Neboť lidská práva za socialismu jsou v diametrálním rozporu s imperialistickou koncepcí lidských práv. „I stejně znějící buržoazní formy a právní pojmy nemění nic na tom, že se u lidských práv v socialismu nejedná ani o kontinuitu, ani o zdokonalení tradičních buržoazně-demokratických lidských práv“.³⁷⁾

³⁵⁾ Právník 7/1981, str. 507.

³⁶⁾ Viz pozn. 23, str. 399.

³⁷⁾ Luge C.—Maidl R.—Post R.: Neue Justiz 1978, str. 792.

ARGUMENT MATERIÁLNÍ A FORMÁLNÍ ROVNOSTI

Třídní charakter lidských práv a nesmiřitelnost buržoazního a socialistického pojetí těchto práv je doktrínou komunistických států dokazováno především na rozdílném postavení jednotlivce v kapitalistické a socialistické společnosti z hlediska uplatnění principu rovnosti. Podle příslušných autorů kapitalistická společnost zajišťuje formálně rovná práva všem, ale v důsledku materiální nerovnosti se jedná prakticky o faktickou nerovnost. Socialistické pojetí lidských práv, vycházející ze sociální rovnosti lidí, poskytuje nikoliv formální, nýbrž faktickou rovnost.

Heslo formální rovnosti, které vytyčila buržoazní revoluce, obsahuje — podle J. Blahože — v sobě neřešitelný rozpor, který požadavek rovnosti ve skutečnosti obrací v pravý opak. Materiálním obsahem této rovnosti je totiž v buržoazním státě soukromé vlastnictví výrobních prostředků, které v kapitalistické společnosti vytváří faktickou nerovnost mezi lidmi. Poskytnutí rovných práv v buržoazní společnosti znamená, že otázka jejich skutečné realizace je soukromou záležitostí občana. Možnost uskutečňování občanských práv je tak v kapitalistické společnosti jednoznačně spjata s materiálním postavením subjektu. Podle buržoazního pojetí občanských práv je úkolem státu, aby pouze vytvářel vnější právní podmínky pro uskutečňování občanských práv. Je samozřejmé, že je přitom propastný rozdíl například mezi tím, jak může uskutečňovat svá práva podnikatel a dělník.³⁸⁾

Právě tak pro zmíněné dva autory je to materiální životní prostředí a ekonomické podmínky a prostředky, které rozhodují o tom, jak jedinec bude využívat a uplatňovat osobní a politická práva a svobody. Zde jsou pochopitelně ve výhodě ti, kteří na základě soukromého vlastnictví dosahují vykořisťovatelských zisků. Vládnoucí buržoazie může připouštět i poměrně velmi široké formálně-právní vymezení osobních a politických práv právě proto, že ekonomické podmínky a zákonitosti kapitalismu automaticky znehodnocují význam těchto práv pro pracující a zajišťují buržoazii absolutní převahu skutečných možností ve využívání těchto práv. Vládnoucí třída může dokonce do určité míry upouštět od jejich omezování donucením na základě právních norem, protože práva pracujících jsou automaticky omezena donucením ekonomickým. Osobní svoboda, svobody pohybu, projevu, sdružování, pozbývají na významu, pohlcuje-li veškeré snažení člověka starost o materiální existenci, je-li člověk ekonomicky závislý na kapitalistickém zaměstnavateli.

„Dialektika svobody a rovnosti v této sféře spočívá v tom, že z hlediska zájmů masy pracujících závisí řešení otázky svobody na sociální rovnosti

³⁸⁾ Viz pozn. 4, str. 51.

či nerovnosti. V tomto smyslu je proto pro socialismus řešení otázky sociální rovnosti prvořadou hodnotou“. A závěr, se kterým jsme se mohli setkat v jiné souvislosti: „Skutečné zrovnoprávnění jedinců, které je podmínkou skutečného rozvoje svobod pracujících, předpokládá omezení dosavadních svobod, proklamovaných buržoazní společností, a to odstraněním svobody soukromého vlastnictví a práv s tím spjatých.“³⁹⁾

I když převládajícím je takové pojetí, které pod pojmem třídnosti lidských práv rozumí faktickou rovnost jejich subjektů oproti formální rovnosti buržoazního pojetí, přesto v československé právní doktríně nalezneme i dnes náznaky dříve běžného třídního pojetí postavení jedince ve společnosti, založeného nikoliv na jejich faktické rovnosti, ale dokonce i jejich formální nerovnosti. J. Grospič a J. Blahož vzpomínají v této souvislosti na první ústavu Sovětského svazu, ve které byla vtělena generální ústavní klausule, podle níž byly jednotlivé osoby a jednotlivé skupiny zbaveny práv, „jichž by mohly užívat ke škodě zájmů socialistické revoluce“. „Toto třídní pojetí občanských práv a svobod nepozbývá svého významu ani v dalších etapách vývoje socialistického státu a společnosti“, vyvozují jmenovaní autoři, „i když formy jeho uplatnění se v závislosti na stupni rozvoje socialistické společnosti mění“. Dokud totiž nejsou překonány třídní rozdíly a dokud trvají vnější vlivy kapitalistické společnosti a její soukromokapitalistické morálky, „jsou nezbytnou součástí záruk občanských práv také zábrany zneužívání občanských práv proti zájmům celé socialistické společnosti, proti zájmům jejího pokrokového rozvoje“.⁴⁰⁾

Toto pojetí, které se pokouší vytvořit právní základ pro diskriminační politiku státních orgánů, se objevuje v československé právní doktríně pouze sporadicky a bez konkrétních závěrů.

REÁLNĚ SOCIALISTICKÉ SPOLEČENSKÉ ZŘÍZENÍ JAKO VÝHRADNÍ ZÁKLADNA PRO REALIZACI LIDSKÝCH PRÁV

Konstatování, že mezi tzv. buržoazní koncepcí lidských práv a socialistickou koncepcí lidských práv existuje nesmiřitelný protiklad, ještě nic nevyovídá o kvalitě těchto koncepcí a z ní vyplývající interpretaci lidských práv, případně o vztahu těchto koncepcí k mezinárodně-právní úpravě těchto práv. Zatímco umírněné názory v socialistické právní doktríně vycházejí z toho, že v kapitalistických státech příslušnými smlouvami stanovený minimální mezinárodní standard není v určitých ob-

³⁹⁾ Viz pozn. 2, str. 18.

⁴⁰⁾ Viz pozn. 23, str. 404.

lastech dosažen, je krajními názory vůbec popírána sama možnost takového standardu dosáhnout. Neboť právům upravujícím v kapitalistických státech postavení jednotlivce je upírán charakter lidských práv. Podle námi již uvedených autorů odhalují se dnes lidská práva v kapitalistických státech nakonec jako monopolní kapitalistická práva. Ve Spojených státech, „pevnosti imperialismu“, není v ústavě zaručeno právo na práci, právo na vzdělání není realizováno, politicky jinak smýšlející lidé jsou pronásledováni, uvrženi do vězení a zavražděni. Barevní jsou z požívání lidských práv vůbec vyloučeni. „Lidská práva se stávají stále více fikcí, iluzí“.⁴¹⁾

A která práva lze tedy kvalifikovat jako lidská práva? To vysvětluje W. Weichel v následujícím postulátu: „Hovoříme-li dnes o lidských právech, lze hovořit pouze o takových právních požadavcích, které v podmínkách stabilního světa mohou lidem pomoci k tomu, aby ze sebe svrhli jeho kapitalistického vykořisťování“.⁴²⁾ Ještě důsledněji vyjadřuje tuto myšlenku H. Klenner, když říká: „Lidská práva ve správném pojetí, nejsou práva izolovaného individua, namířená proti společnosti — nýbrž jsou to společná lidská práva. Upravují a zajišťují tvůrčí rozvoj jednotlivce uvnitř společnosti. To ovšem předpokládá vytvoření politické moci dělnické třídy“.⁴³⁾

Facit: Pouze socialistické zřízení, nová kvalita socialistických vztahů umožňuje celkem nové chápání občanských práv a povinností, umožňuje zásadní a radikální převrat v jejich obsahu.

REÁLNĚSOCIALISTICKÁ KONCEPCE LIDSKÝCH PRÁV JAKO SKUTEČNÝ PRÁVNÍ ZÁKLAD PAKTŮ O LIDSKÝCH PRÁVECH

Takovéto pojetí lidských práv nachází svůj výraz pochopitelně i ve vztahu buržoazní lidská práva — socialistická lidská práva — Pakty o lidských právech. B. Graefrath se pokouší dokázat, že právním základem koncepce lidských práv Spojených národů není buržoazní koncepce lidských práv, nýbrž koncepce socialistická. Za rozhodující považuje tři aspekty:

Prvním z těchto aspektů je právo na sebeurčení. Toto právo je obsaženo v obou paktech o lidských právech a sice na čelném místě. Uznání práva na sebeurčení jako základního lidského práva mění — podle něho — veškerou vnitřní vazbu lidských práv. Kritériem pro uskutečnění lidských

⁴¹⁾ Viz pozn. 35, str. 790.

⁴²⁾ Weichelt W.: Právník 8/1981, str. 876.

⁴³⁾ Klenner H.: Einheit 1977, str. 161.

práv není již jedinec a jeho soukromé vlastnictví výrobních prostředků, nýbrž stupeň realizace lidské suverenity. „Východiskem není rozpuštění se státní suverenity v mezinárodně právní subjektivitě jednotlivého člověka, nýbrž inkorporace státní suverenity do práva na sebeurčení národů... Boj o uskutečnění lidských práv je tak jednoznačně zařazen do všeobecného boje o osvobození od imperialismu a od vykořisťování člověka člověkem“.

Právo na sebeurčení je tedy autorem interpretováno jako právo, ve kterém celospolečenský zájem je nadřazen zájmu individuálnímu — což odpovídá tzv. socialistické koncepci lidských práv — jednak jako právo, dávající legitimaci k boji — blíže nedefinovanému — proti vykořisťování.

Další aspekt, ze kterého je patrné, že koncepce lidských práv Spojených národů převzala pojetí socialistických států, spatřuje autor v tom, že do Paktů nebyla převzata ona nezávazná norma o právu na vlastnictví, tak jak se objevuje v článku 17 Všeobecné deklarace lidských práv z roku 1948. Pakty o lidských právech nemluví prý o soukromém vlastnictví, nýbrž o sebeurčení národů a o suverenitě lidu nad přírodním bohatstvím. To znamená — podle autora — zásadní posunutí výchozí pozice.

Jako třetí argument uvádí autor tu skutečnost, že do katalogu lidských práv byla zahrnuta také hospodářská, sociální a kulturní práva. Jednota politických, hospodářských, sociálních a kulturních práv je vymožeností socialismu, která — podle autora — pod jeho vlivem se stala charakteristickým rysem koncepce lidských práv Spojených národů.⁴⁴⁾

Kruh se uzavírá. Na počátku stojí třídní pojetí lidských práv, které ústí v neslučitelnosti buržoazního a socialistického pojetí lidských práv. Dalším logickým krokem je pojetí, podle kterého je buržoazní koncepci lidských práv a buržoazním lidským právům upírána kvalita lidských práv. Jako jediná autentická koncepce lidských práv je proklamována koncepce socialistických států a socialistická lidská práva. Jedině socialistická lidská práva, a zvláště taková práva, která usilují o svržení kapitalistického řádu, zasluhují označení lidská práva. A nezbytný poslední krok: základem koncepce lidských práv, tak jak je obsažena v Paktech o lidských právech Spojených národů není buržoazní, nýbrž socialistické pojetí lidských práv.

SHRNUTÍ

Pokud ponecháme stranou extrémní, ideologicky podmíněná pojetí určité části doktríny států reálného socialismu, můžeme dospět k základní tezi, kterou se právní doktrína těchto států snaží odůvodnit

⁴⁴⁾ Graefrath B. v Neue Justiz 1/1977, str. 1.

flagrantní rozpor mezi postuláty Paktů o lidských právech a právní úpravou základních práv ve státech reálného socialismu a jejich právní praxí:

Pakty o lidských právech obsahují právní pojmy, které ve své obecné, abstraktní formě, jsou přijatelné jak pro západní demokracie, tak pro státy reálného socialismu. Tyto právní pojmy mají ovšem různý třídní obsah, který se manifestuje v okamžiku jejich interpretace. Při této interpretaci vycházejí státy reálného socialismu z tak zvaného socialistického pojetí lidských práv, které odmítá přirozenoprávní charakter Paktů o lidských právech a naopak vychází z jejich systémové determinace, která dále předpokládá totožnost společenského a individuálního zájmu a vzájemnou podmíněnost základních práv a základních povinností. A proto odmítá koncepci politických a osobních práv jako obranných práv. V západní literatuře nalézáme názory, které do určité míry akceptují argumentaci východoevropských států a jejich doktríny, poukazující na to, že výhrady v Paktech jsou formulovány tak široce, že státy reálného socialismu mohou aplikovat svou koncepci lidských práv, „aniž by jim bylo možné snadno vytknout jejich nerespektování“.⁴⁵⁾

Výhrady byly koncipovány tak široce, „aby se mohla základní práva různého provenience považovat za potvrzená. Jinak by nebyl mezi účastníky s jejich rozdílnými politickými systémy možný konsens“.⁴⁶⁾

Takovýmto názorům nelze upřít určité oprávnění, avšak ve svém celku jsou nepochopitelně defenzivní a neodpovídají duchu a cílům Paktů o lidských právech. Tyto Pakty jsou řádné mezinárodní smlouvy a i když svým obsahem a charakterem ukládaných závazků jsou výjimečné, přesto je nutno na jejich aplikaci a interpretaci uplatnit obecné principy smluvního práva.

Pro zjištění obsahu mezinárodněprávní smlouvy stanoví Vídeňská konvence o smluvním právu toto:

„Smlouva musí být vykládána v dobré víře v souladu s obvyklým významem dávaným výrazům ve smlouvě a jejich souvislosti a s přihlédnutím k předmětu a účelu smlouvy“. (čl. 31/2)

Pokud interpretujeme „v souladu s obvyklým významem“ preambuli Paktů, — která podle čl. 31/2 je rovnocenná s textem smlouvy — pak je nepopíratelné, že v této preambuli je zakotvena určitá forma přirozenoprávního pojetí lidských práv. V této preambuli se jasně stanoví, že příslušná práva „se odvozují od přirozené důstojnosti lidské osobnosti“ a jsou „rovná a nezcižitelná“.

Zakotvení přirozenoprávního pojetí lidských práv v preambuli Paktů

⁴⁵⁾ Ujboopuu H. v Osteuropa-Recht 1/1975, str. 5.

⁴⁶⁾ Mampel S.: Die Ausübung staatlicher Gewalt in Ost und West nach Inkrafttreten der UN — Konventionen über zivile und politische Rechte, Heidelberg 1978, str. 67.

nese sebou odpovídající právní důsledky. Jelikož tato preambule je závazná i pro státy reálného socialismu, vyplývá z této skutečnosti závěr, že při interpretaci jednotlivých ustanovení jsou i tyto státy povinny se tímto pojetím řídit. Do doby účinnosti Paktů je možno považovat odmítání přirozenoprávní koncepce lidských práv státy reálného socialismu za legitimní.⁴⁷⁾ Avšak od doby jejich účinnosti převzaly státy reálného socialismu závazek — dokonce transformovaný do vnitrostátního právního řádu — interpretovat tyto Pakty „v souladu s obvyklým významem“ znění smlouvy, tzn. ve smyslu přirozenoprávní teorie. Tedy v tom smyslu, že lidská práva jsou neodvislá od státního zřízení či společenského systému, že jsou to rovná nezadatelná práva, jejichž právní základ je založen na lidské důstojnosti.

Jako podpůrný argument k tomuto tvrzení je možno uvést, že příslušná práva jsou v Paktech formulována jako lidská práva a nikoliv jako občanská práva, která odpovídají socialistické koncepci lidských práv.

Zcela obecně je možno říci, že pojetí lidských práv v Mezinárodních paktech o lidských právech je možno charakterizovat jako přirozenoprávní případně nadpozitivní pojetí sociální státnosti. Vydávat tuto sociální státnost, která se projevuje především v právech hospodářských, sociálních a kulturních, za výlučnou komponentu socialistické koncepce základních práv, neodpovídá skutečnosti. Princip sociálního státu je dnes součástí pojetí základních práv značné části především industriálně vyspělých kapitalistických států. Souhrnně je možno říci, že je to přirozenoprávní pojetí základních práv, které je jako interpretační kritérium konkrétních ustanovení Paktů závazné a to i pro země reálného socialismu. Jeho popírání a nahrazování kritérii tzv. socialistického pojetí základních práv je s těmito Pakty v rozporu. Ty neobsahují v žádné své části koncepci lidských práv států reálného socialismu, založenou na sociálněekonomické a systémové determinaci lidských práv, na jejich nutném třídním a tudíž rozdílném a dokonce protichůdném pojetí. Vedle rozhodujícího vlivu preambule na interpretaci konkrétních smluvních závazků existují další interpretační principy — případně pravidla — která jsou obecně uznávána. Ať už použijeme doslovnou, gramatickou, logickou, systematickou či jinou smluvní interpretaci, nikdy nemůžeme dospět k existujícímu stavu, podle kterého určitá práva nejsou v československé právní úpravě buď vůbec ústavně zajištěna (např. právo na stávkou, právo cestovat) nebo právní úpravou jako subjektivní veřejná práva prakticky negována.

K tomuto závěru lze dospět již pouhou analýzou struktury norem příslušných pravidel. Jako každá norma mají jednotlivé články Paktů určitou

⁴⁷⁾ Westen K.: Vereinte Nationen 1/1969, str. 14.

logickou strukturu. Tato struktura má rozhodující význam pro obsahové vymezení příslušných práv.

Pokud analyzujeme toto ustanovení z hlediska této struktury, pak můžeme dospět k závěru, že se jedná o všeobecné opravňující normy, u kterých je zákaz koncipován jako výjimka. Analyzujeme-li naopak československou právní úpravu, především normy stanovící politická práva v jejich podústavní úpravě — svobodu projevu, svobodu shromažďování, svobodu spolčovací a svobodu cestování — pak můžeme dospět k závěru, že jsou formulována jako normy zakazovací s výhradou možného oprávnění: co není dovoleno, je zakázáno.⁴⁸⁾

Z právně-teoretického hlediska je si možno představit i takto koncipovanou úpravu, která by příslušným postulátům Paktů neodporovala. Avšak z právně-pragmatického hlediska se jedná o restriktivní pojetí, odpovídající sice záměru zákonodárce, avšak odporující úpravě obsažené v Paktech. Tvrzení, objevující se jako apologetika existujícího stavu v československé doktríně, eventuálně v doktríně jiných států reálného socialismu, že totiž pojmy použité v Paktech mají v různých sociálních systémech různý obsah, je jistě do určité míry správné. Tento různý obsah je dán dokonce nejen systémovými rozdíly, ale i rozdíly vyplývajícími z historického vývoje, z tradic a podobně. Obsah principu rovnosti muže a ženy bude mít zřejmě jiné aspekty v hospodářsky vyvinutých zemích, než v zemích méně vyvinutých, jiné v křesťanských společnostech a jiné ve společnostech nekřesťanských. Pojem veřejná morálka bude odpovídat jiným kritériím v přísně náboženských společnostech a jiným ve společnostech ateistických atd. Úprava příslušných společenských vztahů může být samozřejmě odlišná. Může mít různé formy a různý sociální obsah, avšak musí splňovat jedno, požadavek minimálního standardu vytyčeného v Paktech. Může samozřejmě hranice tohoto standardu v míře poskytnutých práv i překročit, a tímto způsobem se od úpravy stanovené v Paktech lišit. V československé doktríně, eventuálně i v doktríně jiných států reálného socialismu, jsou činěny pokusy interpretovat pojem „ordre public“ — který je omezující klausulí u některých práv obsažených v Paktech — v podstatě jako synonymem pro politický systém.⁴⁹⁾

Takováto interpretace odporuje nejen „obvyklé interpretaci textu smlouvy“ — pojem ordre public jak v právní teorii tak v právní praxi a to i států reálného socialismu má přes různé nuance zcela jednoznačně restriktivnější obsah — ale i samotnému smyslu a účelu smlouvy. Pojmat

⁴⁸⁾ Viz pozn. 46, str. 60.

⁴⁹⁾ V ruském znění Mezinárodních paktů je „veřejný pořádek“ přeložen jako „obščestvennyj porjadok“ — tj. doslovně společenské zřízení a pojem „ordre public“, který je v originálním anglickém znění uveden v závorce, je vypuštěn. Viz Vědomosti Verchovnogo Sověta č. 17/1931, str. 231.

ordre public jako dané společenské zřízení by prakticky vedlo k tomu důsledku, že postuláty, vyjádřené v Paktech a opatřené touto klauzulí by se staly bezpředmětné, byly by touto klauzulí prakticky suspendovány. Závazek státu, přizpůsobit právní úpravu lidských práv kritériím obsaženým v Paktech, by se stal nonsensem, neboť by byl suspendován výhradou ordre public, tj. legitimitou daného společenského systému a všech jeho institutů.⁵⁰⁾ Analýza Paktů o lidských právech v jejich komplexnosti vede k naprosto opačnému závěru: Pakty jsou ve svých politických důsledcích systémově určující — determinují politický systém. Tím, že stanoví právní postavení jednotlivce ve společnosti, nepřímou určují právní, politické a sociální struktury této společnosti, vymezují prostor, ve kterém různé alternativy společenského uspořádání z hlediska Paktů jsou legitimní. Provedeme-li konkrétní projekci postulátů Paktů na společenské vztahy, můžeme dospět k těmto závěrům:

Pakty o lidských právech zaujímají neutrální stanovisko k formě vlastnictví výrobních prostředků, společenský systém založený jak na soukromém tak na společenském vlastnictví výrobních prostředků je z hlediska Paktů legitimní.

Postulátům Paktů odpovídá systém politické demokracie, schopný zajistit stanovená politická a osobní práva, vybavený zároveň výraznými prvky sociálního státu. Těmto postulátům odpovídá demokratická, pluralitní, otevřená a na principech právního státu založená společnost, se silnými celospolečenskými centry rozhodování, schopnými pomocí celospolečenské regulace zajistit ekonomické, sociální a kulturní postuláty Paktů.

Na první pohled je zřejmé, že politické systémy ve státech reálného socialismu z tohoto rámce vybočují.

Pokud promítneme tento závěr do mezinárodněprávní roviny, můžeme dospět k závěru, že poprvé v historii byl v podobě Paktů o lidských právech vytvořen mezinárodněprávní instrument obecného charakteru, který opravňuje státy, aby působily na vnitropolitický vývoj společnosti ve smyslu demokratických humanitních principů, a ovlivňovaly změny politických, sociálních a ekonomických struktur ve smyslu ideálních postulátů obsažených v Paktech, jež jsou v podstatě symbiózou pozitivních rysů obou protichůdných společenských systémů.

Právní doktrína států reálného socialismu uvádí jako jeden z hlavních argumentů, zdůvodňujících soulad socialistické koncepce lidských práv s Pakty, případně její převahu nad koncepcí lidských práv západních demokracií, formální charakter práv touto koncepcí zaručovaných. V této souvislosti je poukazováno na to, že v západním pojetí stát vytváří u určitých práv pouze prostor pro jejich realizaci a staví se lhostejně k tomu,

⁵⁰⁾ Viz Mampel pozn. 46, str. 69.

zda subjekty těchto práv mají materiální podmínky tato práva realizovat.

Tato kritika je do určité míry oprávněná. Je pravda, že řada lidských práv, obsažených v Paktech, je neodvislá od materiálních podmínek subjektů těchto práv — právo na život, zákaz mučení, zákaz držení v otroctví, zákaz nevolnictví, právo na svobodu a osobní bezpečnost, náboženská svoboda a jiné.

Na druhé straně u určitých práv hraje materiální postavení subjektu lidských práv rozhodující roli v tom, zda a do jaké míry mohou být tato práva využívána, jaká je jejich kvalita. Jde především o politická práva, související s veřejným působením, s účastí na tvorbě politické moci. Každý má například právo rozšiřovat informace všeho druhu — stát ponechává všem subjektům stejný prostor pro působení v tomto smyslu — avšak není třeba rozvádět, že účinnost takového působení není závislá pouze na pravdivosti informace, ale i na její intenzitě, která je opět dána materiálními předpoklady.

Každý občan má právo podílet se na vedení veřejných záležitostí, být volen či vstoupit za stejných podmínek do veřejných služeb, avšak opět není třeba blíže osvětlovat, že účinnost a realizace tohoto práva je závislá na materiálních předpokladech subjektu těchto práv.

Vedle těchto politických práv jsou to některá práva sociální, pro jejichž účinnou realizaci materiální podmínky hrají podstatnou roli — viz například právo na vzdělání, právo účastnit se kulturního života, právo na přiměřenou životní úroveň apod. Tato kritika z hlediska humanitních ideálů, jež jsou základem Paktů o lidských právech, je zajisté oprávněná. Její oprávněnost z hlediska právní povahy závazků v Paktech obsažených je již do určité míry sporná. Je však naprosto neoprávněná, pokud je vedena z pozic nadřazenosti tzv. socialistické koncepce lidských práv nad koncepcí západních demokracií. Západním demokratickým státům je jistě možné vytýkat určitou formálnost v pojetí lidských práv, ústící v určitou faktickou nerovnost subjektů těchto práv. Avšak společnost ve státech reálného socialismu je možno charakterizovat jako společnost nejen fakticky, nýbrž formálně nerovnou. Konkrétní analýza této skutečnosti je podaná na jiném místě. V této souvislosti je možno uvést, že v těchto společnostech je realizace určitých svobod, jako například svobody tisku, svobody shromažďovací, práva být volen, práva rovného přístupu k úřadům aj. vyhrazena pouze určité vyhraněné skupině lidí.

Podle československé ústavy je KSČ řídicí silou jak ve společnosti, tak ve státě. Podle běžné interpretace tohoto principu jsou jak státní, tak společenské orgány a organizace i jednotliví občané povinni řídit se usneseními orgánu této strany. Jsme svědky takového jevu, že na jedné straně stojí skupina občanů, jimž je ústavou vyhrazeno výlučné právo na tvorbu politické vůle a na druhé straně občané — a těch je většina — kteří ne-

mají formálně ani právo ani možnost podílet se na tvorbě těchto stranických, pro celou společnost závazných rozhodnutí, avšak mají povinnost se těmito rozhodnutími řídit. Na jedné straně je skupina občanů mající subjektivní právo tvorby politických rozhodnutí a na druhé straně občané, kterým je toto právo formálně odepřeno, kteří jsou formálně nerovnými, výkonnými objekty takovýchto rozhodnutí. Je nepochybné, že se právní postavení občana ve východoevropských státech na rozdíl od stalinského období podstatně zlepšilo. Toto zlepšení je ovšem relativní a není možné ho chápat tak, že byl překonán rozpor mezi formálním právním řádem a právní skutečností, nebo že právo ztratilo svůj instrumentální charakter. Platné normy pozitivního práva — právní fasáda — byly očištěny od výslovně třídně pojatých norem. Systém norem se stal podrobnější, preciznější.

Rozpor mezi právem a neprávem, mezi ústavním řádem a ústavní skutečností, posunul se za fasádu, do zadních dvorků, do podzákonné úpravy. V této oblasti může instrumentální právní charakter, odpovídající požadavkům politiky, nalézt své plné uplatnění. To umožňuje interpretační šíře, která je obsažena v zákonné úpravě. Tato interpretační šíře umožňuje pak výskyt fenoménů, které prohlášení Charty 77 popisuje takto:

„Nástrojem omezení a často úplného potlačení řady občanských práv je systém faktického podřízení všech institucí a organizací ve státě politickým direktivám aparátu vládnoucí strany a rozhodnutím mocensky vlivných jednotlivců. Ústava ČSFR a ostatní zákony neupravují ani obsah a formu, ani tvorbu a aplikaci takových rozhodnutí; jsou často jen ústní, občanům vesměs neznámá a jimi nekontrolovatelná; jejich původci nezodpovídají než sami sobě a své vlastní hierarchii, přitom však rozhodujícím způsobem ovlivňují činnost zákonodárných i výkonných orgánů státní správy, justice, odborových, zájmových i všech ostatních společenských organizací, jiných politických stran, podniků, závodů, ústavů, úřadů, škol a dalších zařízení, přičemž jejich příkazy mají přednost před zákonem. Dostanou-li se organizace nebo občané při výkladu svých práv a povinností do rozporu s direktivou, nemohou se obrátit k nestranné instanci, protože žádná neexistuje.“⁵¹⁾

Uvedli jsme zde řadu argumentů, ze kterých je možno usuzovat, že Pakty o lidských právech obsahují určitou koncepci lidských práv, která je poměrně přesně vymezena příslušnými ustanoveními — ať už se jedná o přirozenoprávní základ Paktů, katalog lidských práv, obsah a omezenost jednotlivých závazků a právní charakter závazků smluvních stran.

Současná právní doktrína států reálného socialismu se snaží tuto kon-

⁵¹⁾ Kniha Charty, Index 1977, str. 90.

cepci za pomoci různých ideologických a právně-teoretických argumentů přeinterpretovat. Ideologickou argumentaci, operující s třídním pojetím lidských práv je nutno odmítnout, neboť vybočuje z rámce daného jak mezinárodním právem, tak smluvním základem mezinárodních paktů. Právní argumenty, které z tohoto rámce nevybočují, jsou aplikovány způsobem, který není obecně uznáný — viz interpretaci ordre public či národní bezpečnosti. Tato snaha o přeinterpretaci je pochopitelná: jejím cílem je korigovat velkorysé a bohorovné rozhodnutí politického vedení zemí východní Evropy v polovině sedmdesátých let, kdy tyto státy přistoupily v podstatě bez výhrad k Paktům o lidských právech a transformovaly je do vnitrostátního právního řádu v přesvědčení, že rozpor mezi právními závazky a realitou zvládnou pomocí obvyklých politických a propagandistických instrumentů. Tato snaha je ovšem z právního hlediska irelevantní.